

יהרג ואל יעבור

● שלמה נויבארט

1134667

ברמב"ם הל' יסודי התורה פרק ה' הל' א': כשיעמוד נכרי ויאנס את ישראל לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה או יהרגנו יעבור ואל יהרג וכן' בד"א בשאר מצות חוץ מע"ז וג"ע וש"ד אבל שלש אלו אם יאמר לו עבור על אחת מהן או תהרג יהרג ואל יעבור עכ"ל והוא בסוגיא דסנהדרין דף ע"ד¹. והנה הגר"ח בתחילת ספרו עשה מחלוקת בין הרמב"ם² והריב"ם³. שהריב"ם סובר דאפילו ברציחה וג"ע באופן של שב ואל תעשה באונס הוי מותר לעבור והרמב"ם סובר שאסור.

סברת הריב"ם היא שג"ע למדים מרציחה ורציחה גופא הוי סברא ובהקדם שהסברא דבאונס ובידים ברציחה הוי אסור הוא בשביל הסברא דמאי חזית דדמא דידך סומק טפי דילמא דמא דחברך סומק טפי⁴ אבל בנדו"ד באופן של שב ואל תעשה באונס כגון ברציחה שרוצין להשליך אותו על התינוק ושיתמעך או הוי הסברא הפוכה דמאי חזית דדמא דחברך סומק טפי דילמא דמא דידך סומק טפי. וכן בג"ע שלמדים ממנו כגון באשה שהיא קרקע עולם דאשה אינה עושה מעשה⁵.

1134667

והרמב"ם סובר (כיון דלא הזכיר חילוק בין שב ואל תעשה ובידים) דאפילו ברציחה גופא הוא דחלוק שב ואל תעשה ממעשה בידיים הלא אין זה משום חומר דמעשה בידיים ורק דכיון דשני הנפשות שקולות הן ע"כ צריך להיות שב ואל

- (1) בגמ' סנהדרין דף ע"ד פריך כשהלכה אסתר לאחשורוש בפרהסיא הויא ולא פריך אסתר ג"ע הויא וע"ז פליגי ר"ת והריב"ם. ר"ת סובר שאסתר נבעלה לנכרי ואין ביאת נכרי שמיה ביאה והריב"ם סובר ד"אסתר קרקע עולם" מועל לענין ג"ע וכ"ש לענין חילול השם.
- (2) וכן ר"ת והטור והמחבר בשו"ע.
- (3) (וכן השאלות שאמר הטעם הוא משום שפוגמה ולא משום חומרת האיסור של ג"ע) רש"י יומא פב סע"א ותוס' שם לגירסת יהרג ולא תהרג. והרא"ש הרמב"ן במלחמות סנהדרין רמ"א בשו"ע.
- (4) רש"י הסביר שסברא הוא שלא תדחה נפש חבירו דאיכא תרתי אבוד נשמה ועבירה מפני נפשו דליכא אלא חדא אבוד נשמה והוא לא יעבור דכי אמר רחמנא לעבור על המצות משום וחי בהם משום דיקרה בעיני נשמה של ישראל והכא גבי רוצח כיון דסוף סוף איכא איבוד נשמה למה יהא מותר לעבור מי יודע שנפשו חביבה ליוצרו יותר מנפש חבירו הלכך דבר המקום לא ניתן לדחות.
- (5) אבל אם רוצים שתעשה היא מעשה כגון שאמר לה להביא העררה עליה תהרג ואל תעבור אבל החינוך הפליג ע"ז וז"ל ואפילו סייעה האשה בתשמיש לאחר שהלבישה היצר לא תתחייב בכך שאין אונס גדול ממנו אבל לדעת המאירי אפילו בזמן שיאמרו לה לילך היא מעצמה יהרגו ולא יעברו ובהערה שם ואף שבהליכה עצמה אינו גוף העבירה של ג"ע צ"ל שהיא בכלל אכזרייהו דהא גם על אכזרייהו יש דין יהרג ואל יעבור.

קצג

תעשה ודינו כשתי רציחות שאין דוחות זו את זו דדינם בשב ואל תעשה וע"כ לא שייך זאת בעריות דנימא דפיקוח נפשו שקול כעריות וכיון דילפינן מרוצח בעיקר הדין דאינו נדחה בפני פיקוח נפש ממילא הדר דינא דשב ואל תעשה ומעשה בידים שוין ובכל גווני תהרוג ואל תעבור. ואפילו על רציחה גופא מודה רק בהשליך אותו על התינוק ונתמעך דאז אינו נקרא רוצח כלל והרי הוא רק כאבן ועץ ביד הרוצח⁶ שמשליך אותו דמי שמשליך אותו הוא הרוצח ולהכי לא חייב למסור את עצמו. אבל במקום שנקרא רוצח אפילו בשב ואל תעשה או בג"ע באשה אע"פ דלא קעבדה מעשה מ"מ הרי היא עוברת על ג"ע אז הוי הדין תהרוג ואל תעבור⁷.

ובעומק יותר יש לחלק בסברת "מאי חזית" שהריב"ם סובר דכיון דשקולין הן ע"כ ממילא הוי דינא דצריך להיות בשב ואל תעשה ועל מעשה בידים יהרג ואל יעבור.

והרמב"ם סובר דכיון דשקולין הן אינה נדחית מפני פיקוח נפש והדין יהרג ואל יעבור⁸. והביא ראיה מקיתון של מים⁸, עכת"ד.

והנה קצת קשה על הגר"ח ובהקדם יש מחלוקת בין הריב"ם והנימוקי יוסף בענין דאשה בג"ע הוי ק"ע שהריב"ם סובר משום שאשה אינה עושה מעשה והוי היא בגדר של שב ואל תעשה והנימוקי יוסף סובר דהא דאמרינן שתעבור ואל תהרוג לפי שיכולין לכופ אותה על כך בע"כ ובכי הא אין לה למסור עצמה למיתה שהרי אפשר שאפילו תמסור עצמה יכופו אותה לדבר עבירה ובכי האי גוונא שרי ואפילו בשלוש עבירות החמורות.

והגרע"א עשה ביניהן נפק"מ לדינא בהעלתה טינא בלבה להבעל לו ואמרו לה הרופאים שאין לה רפואה עד שתבעל לו דלכנ"י כיון דודאי תנצל מהבעל ע"י שתמות תמות ואל תבעל וכן מבואר בנ"י ובמלחמות שם אבל לדעת הריב"ם מותרת להבעל לו מכיון שהיא ק"ע ויש בזה פקו"נ.

וא"כ קצת קשה שהרי הרמב"ם הלכות יסוה"ת פרק ה' הל"ט כותב מי

6) אבל המנחת חינוך מצוה רצ"ו הביא וז"ל וראיתי בספר תוס' וה"כ כ' שהר"מ לא הביא חילוק זה ונראה דלא ס"ל כן אלא אפי' בלא מעשה מחוייב למסור נפשו וע' בדבריו דרך קבלה אפילו בשפיכת דמים אם אומרים לו ורוצים לזרקו על התינוק חייב למסור נפשו אף דל"ש מאי חזית דאדרכה דמ"ח דדמא דחברי סומק דלמא דמא ידי סומק טפי מ"מ כך קבלה ואי"ה יבואר לקמן דא"א לחלוק על סברת התוס' גבי ש"ד דהוא גמ' מפורשת דאינו חייב להציל חבירו בדמו עכ"ל.

7) עיין בחידושי רבי שלמה היימן שהקשה ע"ז.

8) עיין עוד בדבר שמואל.

שנתן עניו באשה וחלה ונטה למות ואמרו הרופאים אין לו רפואה עד שתבעל לו ימות ואל תבעל לו אפילו היתה פנויה ואפילו לדבר עמה . . . שלא יהיו בנות ישראל הפקר וכו' עכ"ל ולא הזכיר וכן או רק באשה עלה טינא בליבה והוי ידעין אז במילא האיש ואדרבה משמע קצת מלשונו דוקא דאיש ולא האשה ואפשר לומר שהרמב"ם סובר כתוס' ולא כמו שכתב הגר"ח.

והנה יש לחלק בין הרע"א והגר"ח ובהקדם צ"ל במה חייבה התורה אשה בג"ע אם היא ק"ע הוי זה לאו שאין בו מעשה, וי"ל שהאשה מוזהרת בלאו של גילוי עריות כמו האיש מפני שהשוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה (יבמות פד.) ויש אומרים לפי שנאמר לא תקרבו לגלות ערוה בלשון רבים (לא תקרבו) לרבות אף הנשים (עי' תו"כ ירושלמי סנהדרין פ"ז ה"ז וכפי השטמ"ק כריתות ג.) אבל מהכלל של השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה לא היינו יודעים לאו לנשים בעריות לפי שאין המעשה שוה באיש כמו באשה שזה שוכב וזו נשבת ואינו דומה לשאר איסורים שבתורה שהמעשה שוה באיש ובאשה ולכן הצרכנו ללימוד מיוחד (ע' שטמ"ק כריתות שם בשם ה"ר ברוך) ועוד שמכיון שכתוב בפרשת עריות איש איש אל כל שאר בשרו וגו' והרי זה כמו מיעוט להוציא נשים (עיין תוס' ב"ק טו. ד"ה השוה) אם לא הי' ריבוי מיוחד. ועדיין צ"ל כאיזה מעשה מחייבה אשה קרבן חטאת או מלקות או מיתה כתב תוס' ב"ק לב. ד"ה איהו (ועיין רש"י כתובות ג, א ד"ה דא"ר אבוה) החשיכה תורה (רצונה) והנאתה במעשה שנאמר הנפשות העשת.

ומכל הנ"ל יש להקשות על הרע"א שכתב שלדעת הריב"ם דבהעלטה טינא בליבה דמותרת להניח עצמה שהרי רק על אונס סובר הריב"ם דמותרת להניח עצמה אבל כאן מאי שנא היא מאשת איש דעלמא דחשבה התורה רצונה והנאתה כמעשה. והוי זה דומה למה שפסק הרמב"ם (ומקורו בגמ' פסחים דף כ"ה) הלכות יסודי התורה פרק ה הל"ו מי שחלה ונטה למות ואמרו לו הרופאים שרפואתו בדבר פלוני מאיסורים שבתורה עושים ומתרפאין בכל איסורים שבתורה במקום סכנה חוץ מעבודת כוכבים וג"ע וש"ד שאפילו במקום סכנה אין מתרפאין בהן ואם עבר ונתרפא עונשים לו עונש הראוי לו⁹ עכ"ל.

9) עיין בדברי ירמיהו שעונש הראוי לו הוא מכת מרדות לפי שסוף סוף מיראת המיתה עשה כן ולא מזדיין נפשו אב, ה"ד המלך והאור שמח הפליג ע"ז וסוברים שעונש הראוי לו הוא מיתה אם יש התראה למיתה או מלקות על לא תעמוד על דם רעך אבל על חיה"ש כתב האור שמח במקום אחר שאין מלקין על לאו זה מפני שהוא לאו שבכללות ואין מלקין על לאו שבכללות.

00000000

ומצאתי ב' תירוצים למה בהל"ד כותב וכל מי שנאמר בו יהרג ולא יעבור ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם ואם הי' בעשרה מישראל הרי זה מחלל את השם ברבים ובטל מצות עשה שהיא קידוש השם ועבר על מצות לא תעשה שהיא חילול השם ואעפ"כ מפני שעבר באונס אין מלקין אותו ואין צריך לומר שאין ממיתין אותו ב"ד אפילו הרג באונס שאין מלקין וממיתין אלא לעובר ברצונו ובעדים ובהתראה וכו', עכ"ל. ובהל"ו ואם עבר ונתרפא עונשין לו עונש הראוי לו.

1234567

א' המעשה רוקח והיד המלך ודברי ירמיה שמתרצים שמי יערוך לו שתהיה לרפואה ואולי יירפא גם בלעדיה ומוסיף המרכה"מ השלך על השם יהבך והוא ירפאך. ב' האור שמח והדברי ירמיהו שאינו דומה לאיום הריגה שבאיום הריגה הרי האונס הוא בכונה על מעשה העבירה והוא נעשה באונס שפטרה תורה מה שאין כן באונס חולי שבחולי לא בא בכונת אונס על מעשה העבירה אלא שהאדם רוצה להציל ח"ו בדבר האסור נמצא שאת האיסור עושה ברצון אלא הסיבה היא שהוא רוצה להציל ח"ו ולפיכך אין זה אונס במעשה העבירה עצמו שכן מצינו המוסר ממון חבירו לעכו"ם שאם אנסוהו להראות את שלו והראה על של חברו חייב מפני שהוא מציל עצמו בממון של חברו אבל אנסוהו להראות את של חברו ואם לא יראה יקחו את שלו הרי זה פטור (ועיין ג"כ תשובות וביאורים של כ"ק אד"ש ס' ד' הערה 1).

ואוי"ל מהאופן הב' דבהעלתה טינא בליבה דכיון שחלתה מחמת זה חשיבה זה אונס גם על עצם הרצון שכיון שעד עתה שאע"פ שהיתה לה תאוה לא נבעלה מחמת כובד האיסור עתה שהיא רוצה הרי זה לאו מטעם התאוה שיש לה אלא מטעם החולי ואע"פ שיש לה גם עכשיו תאוה אין זה הסיבה המביאה להאיסור רק החולי מביאה ואע"פ שחשבה זה רצון כמו בעלה טינא בלבו אבל כיון שהרצון אינו רצון אמיתי כי אם מעורב ועיקר מטעם החולי אז לא חידשה וחישבה התורה זה כמו מעשה שרק על רצון אמיתי חידשה וחישבה התורה זה כמו מעשה וזה לא דמי למי שעלה טינא בלבו שבו לא חידשה וחישבה התורה זה כמו מעשה אלא הרי זה מעשה בידים ממש. וכיון שבהעלתה טינא בליבה לא נחשבה זה כמו מעשה אז סובר הריב"ם שאין החומריות של האיסור כ"כ חמור בעבירה שאין בו מעשה שיהיה הדין תהרג ואל תעבור (ועיין הגר"ח והרע"א).

10 ועל מי שעלה טינא מצאתי בהאבן האזל שמפני שהוא גרם לעצמו צריך עתה לייחובי דעתיה וכמו שאמרו בסוכה דף כ"ב: גבי מצטער עכת"ד. וק"ק דמאי קא מוסיף הרי יש כבר ב' טעמים אפילו לא גרם לעצמו עיין בפנים ואוי"ל לרווחא דמילתא קא מוסיף טעם.

ונחזור לעניננו שאולי הגר"ח לא סבירא ליה שצריכים רצון אמיתי על האיסור אלא אפילו על רצון מעורב כיון שיש בה לפעול תאוה מהאיסור ויש לה רצון על זה אז חידשה התורה וחישבה זה כמו מעשה ואז יהיה הדין אפילו להריב"ם תהרג ואל תעבור ואז אין נפק"מ בין הריב"ם והנמ"י, לכולא עלמא בעלה טינא בלבה ובעלה טינא בליבו תהרג ואל תעבור ובמילא אתי שפיר למה לא הזכיר הרמב"ם עלה טינא בליבה.

אוצר החכמה

אבל מצאתי באחרון שהקשה שעדיין קשה על הרע"א שהרי התוס' גופא בכתובות דף כו: ד"ה וע' נפשות אסרה לבעלה היינו אפילו לבעלה ישראל דחיישינן שמא נתרצת כדי למצוא חן שלא יהרגנה עכ"ל וגם שם היא מוכרתת על הרצון מחמת פקו"נ דידה ואין זה רצון אמיתי, עכת"ד. וגם בנודע ביהודה חיו"ד פקס"א מצאתי שמדומה לו שראה בספר בית יעקב שנמצא אז בכפר וז"ל אנשים ונשים שהלכו בדרך וקם עליהם ארכיליסטים אחד עם חבורות ליסטים שכמותו להרוג את כולם וקמה אשה אחת מהם אשה יפת תואר מאד והתחילה להשתדל עם האיש ראש הלסטים בדברים עד שפתתו בחלקת לשונה עד שנתאוה ונבעלה לו ביער מן הצד ועל ידי כן הצילה את בעלה עם כל הנפשות ופסק בתשובה ההיא ששפיר עבדה ומצוה רבה עבדה ששדלתה לזה והצילה נפשות רבות רק שאעפ"כ נאסרה לבעלה (אבל אם יעיין בספר הנ"ל סל"ט ימצא שהוא מתיר לאשה לעבור על ג"ע משום הצלת אחרים וגם הוא מתיר אותה לבעלה ישראל כדין אנוסה ממש ולא עוד אלא שאינו מדבר שם בסיעה של בני אדם אלא כאדם יחיד שהיה בסכנה ובאשה שהיתה אשת איש מאחר הצילתו ממות ע"י בעילתה וכנראה התחלף לו הנוב"י השבות יעקב בבית יעקב, שהשבות יעקב הסכים על היתר העבירה משום הצלת נפשות ואסרה על בעלה כדין מזנה ברצון). אבל הנוב"י פליג על זה וסובר שאסור לבדוק ומותר רק כשהיא אנוסה על גוף הביאה אבל היכא דלא אנוסה על גוף הביאה ואדרבה היא משתדלת לזה להציל נפשות לא מקרי ק"ע ואשה ואיש שוים ותהרג ואל תעבור ואסתר שאני שהיתה להצלת כלל ישראל מהודו ועד כוש מנער ועד זקן ואין למדים הצלת יחידים מהצלת כלל ישראל ושם היה בהוראת מרדכי וכית דינו ואולי ברוח הקודש עכ"ל ומזה משמע שהיא אסורה לפי שהיתה ברצונה ומקרי רצון זה רצון אמיתי ולפיכך היא אסורה על בעלה.

ואוי"ל שאע"פ שהקשה הריב"ם על ר"ת מנתשבה בידי עכו"ם שביאת עכו"ם שמיה ביאה והיא אסורה על בעלה, י"ל שהטעם שהיא אסורה על בעלה הוא מטעם עצם חומריות האיסור של ג"ע ורק שיש תנאי שדוקא ברצונה באיזה אופן שהיא אז תהיה אסורה על בעלה. אבל לענין קידוש השם וחילול השם

צריכים המעשה של העבירה כדי לחייבו ב"תהרג ואל תעבור" אבל במקום שאין בו מעשה אין האיסור כ"כ חמור שתהיה הדין יהרג ואל יעבור (כנ"ל). ואדרבה מהשבות יעקב משמע שאע"פ שמצוה רבה עשה עדיין היא אסורה על בעלה והיא מטעם חומרות האיסור אבל לענין יהרג ואל יעבור צריכים רצון אמיתי על האיסור¹¹.

ושוב מצאתי שהקשה הספר הנ"ל על הגר"ח שמשמע מדבריו שאין מציאות בעולם מעשה של רציחה באופן של שב ואל תעשה ונקרא רוצח. ולכאורה אינו מובן שהרי יש להביא מעשה של רציחה באופן של שב ואל תעשה ונקרא רוצח כגון שהשליך אותו על התינוק ואינו נתמעך ואמר לו אל תעמוד עד שיתמעך התינוק שנקרא אז רוצח באופן של שוא"ת. ובזה הוא רוצח לתרץ קושית הגר"ח על הריב"ם שלמה הביא המעשה של השליך אותו על התינוק ונתמעך ואע"פ שבזה אינו נקרא רוצח כלל י"ל לפי שבג"ע רק בעבדה ברצונה חדשה התורה הנאה כמעשה דידה אבל באונס ליכא הך חידוש וא"כ מתורץ קושית הגר"ת הנ"ל דגם כאן בעריות באונס ליכא מעשה כלל ודומה זה ממש כמו לזרק אותו על התינוק שיתמעך דנעשה בהם רציחה או עריות אבל בשניהם ליכא מעשה כלל מצד הישראל, עכת"ד.

ולכאורה אינו מובן שהרי "בהשליך" אינו נקרא רוצח כלל והרי הוא רק כמו אבן ועץ ביד הרוצח שמשליך אותו דמי שמשליך אותו הוא הרוצח ולהכי לא חייב למסור את עצמו משא"כ בנערה המאורסה אף דלא קעבדה מעשה מ"מ הרי היא עוברת על ג"ע (כנ"ל) וזהו לשון הגר"ח עצמו באות ב.

אבל עדיין ק"ק שלמה לא הביא הריב"ם השליך אותו על התינוק ואינו נתמעך, ואוי"ל שבזה אינו נקרא רוצח אלא אפשר עובר על לא תעמוד על דם רעך כמו אם יהיה אחד מושלך בבור ואמר לו אנס הזהר שלא תעלהו או אני אהרוג אותך אינו חייב להעלותו וחייב מפני לא תעמוד על דם רעך. והכא אינו עושה מעשה כמו התם רק שאינו עושה פעולה להציל את התינוק, ועיין עוד בהמעיל שמואל.

11) ועוד מצאנו שיש לחלק בין הדין שהיא אסורה על בעלה ובין הדין של יהרג ואל יעבור מהגמ' בכתובות דף נא. שאשה שנבעלה אפילו אמרה אחר שנאנסה הניחו לו הרי זו פטורה מפני שיצרה אנסה ואף על פי שסופה היה ברצון כל שתחילתה באונס דינה כעושה באונס שמהתחיל לבעול באונס אין בידה שלא תרצה שיצר האדם וטבעו כופה אותה לרצות ואף לדעת הסוכר שהיא אסורה על בעלה מ"מ היא פטורה מעונש שלא יעלה על הדעת לקרוא לזה ומעלה מעל כיון שהיא אנוסה ומזה נראה שיש לחלק בענין של רצון, בהדין של "אסורה לבעלה" שדי בזה ברצון מועט אבל לענין עונש צריכים רצון אמיתי וכן בענינו שזה רצון אמיתי.